

J. VICENS VIVES

Les aportacions de **Vicens i Vives** a la geografia

JOSÉ LUIS VILLANOVA

LA MAJOR PART DE L'ACTIVITAT que desenvolupà Jaume Vicens Vives es va centrar en els camps de la història i de la historiografia, però des de la perspectiva de la geografia no es poden oblidar les interessants aportacions que realitzà en aquest àmbit.

Vicens considera la geografia com una ciència auxiliar de la història, però no entén una sense l'altra. El seu interès per la geografia no és, només, per situar i confrontar els diferents successos històrics, sinó per valorar correctament la importància i significació dels fets geogràfics i la seva influència en els esdeveniments històrics (Batallé i Rabella, 1978, pàg. 284). Sempre té present que, encara que els fenòmens històrics no es trobin determinats pel medi –ja que aquests depenen de molts factors i conjuntures (cultura, economia, etc.)–, els esdeveniments històrics se succeeixen sobre el sòl, i és la interacció que s'estableix entre aquest i l'home el que marca l'evolució dels col·lectius humans (Fabre i Villanova, 1997, pàg. 95-96).

La seva preocupació per la geografia es manifesta només acabar els seus estudis universitaris, i en el seu afany per ampliar coneixements geogràfics topa amb el llibre *La Terre et l'évolution humaine* de L. Febvre, del qual el mateix Vicens escriu: «*La lectura del libro me sobrecogió... Quizá mi afición a lo geopolítico y a lo geohistórico, mi inveterada afición a confabular hombre y espacio, a buscar la realidad de la vida histórica en la cartografía, provenga de aquella fructuosa lectura*» (Vicens, 1951, pàg. 14).

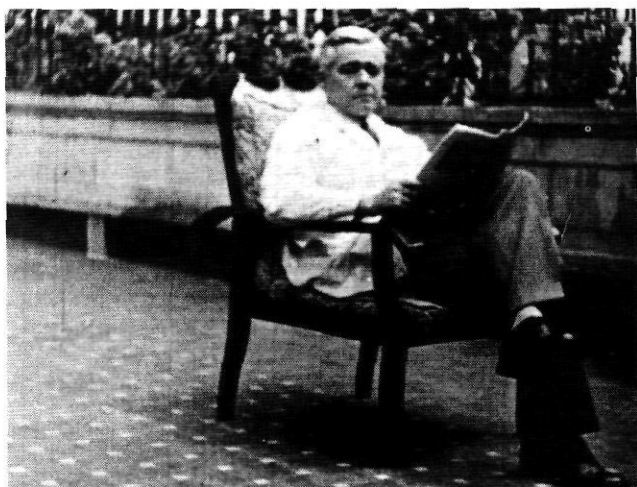
El seu interès per la geografia, que va impregnar els seus treballs històrics, es va plasmar també en el conjunt de la seva obra editorial, educativa i cartogràfica, i en les aportacions que va realitzar sobre geopolítica.

La seva obra editorial

L'aportació de Vicens a la geografia ens arriba sobretot a través del món editorial. El seu cunyat, Frederic Rahola, el va animar a crear una editorial de llibres per a l'ensenyament primari i secundari, i malgrat la manca de recursos econòmics va acceptar la idea amb entusiasme (Rahola, 1985, pàg. 36). L'editorial Teide, nascuda l'any 1942, va marcar una fita en el món educatiu del moment per la seva concepció dels manuals, forma, contingut concís, útil i clar, presentació senzilla i agradable, i per la profusa utilització de cartografia i fotografies, malgrat l'esforç econòmic que això suposava a l'editorial.

Al marge de les publicacions a Teide d'autors diversos, ell mateix hi publicà una quinzena de textos i atles de geografia, i geografia i història –així com atles històrics–, adreçats a l'ensenyament primari i secundari(1). D'aquests, Vicens en va escriure tres en solitari i dotze més conjuntament, amb autors col·laboradors com S. Sobrequés, J. Bosque Maurel, A. Pla Gibernau o J. Wagner. De la majoria, se n'efectuaren diverses edicions a causa de l'èxit de vendes.

La seva preocupació per una didàctica renovadora de la geografia queda palesa, no només en el contingut i presentació dels textos, sinó que aprofita els pròlegs de quasi totes les seves obres educatives per manifestar específicament els seus plantejaments. Així, com a mostra, es pot assenyalar que a l'«*Advertencia preliminar*» de *España geográfica. Curso de Geografía*, publicat junt amb S. Sobrequés en 1959, escriu: «*Sobre cualquier otra preocupación, los autores de este libro han procurado proporcionar a los*

Vicens i Vives a casa seva.

Vicens i Vives a l'illa de Sardenya.

alumnos de primer curso de Bachillerato una introducción fácil y amena al conocimiento de la Geografía de España... el muchacho de 10 a 11 años se muestra en general incapaz de digerir cuanto le propone en extensión el programa oficial. Su fatiga se traduce en un lento apartarse del quehacer geográfico, en perjuicio de los altos fines humanos y sociales de esta disciplina. Para evitar tal escollo los autores han reducido los conocimientos geográficos que se pretenden enseñar a los esquemas más esenciales... Pero esto implica por parte de Profesorado una adecuada preparación pedagógica, que evite que el alumno haya de aprenderse de memoria el texto» (Vicens i Sobrequés, 1959, p.s.n.).

Fins i tot, prèvia autorització del Ministerio de Educación Nacional, va introduir en aquest volum temes de geografia «moderna» que no apareixien al Qüestionari oficial. Especialment en el capítol 17, «Paisaje geográfico y Geografía social», en què es desenvolupen «ideas sobre geografía de masas, que cada día van a privar más en la metodología de la ciencia geográfica» (Ibid.).

La cartografia

Les seves preocupacions didàctiques també es manifesten en l'ús de la cartografia i les seves concepcions sobre aquesta disciplina. Tot el conjunt de la seva obra, tant històrica com geogràfica, inclou nombrosos mapes. Al llarg de la seva vida mostrà un gran interès per connectar en els seus treballs geografia, història i cartografia. La cartografia podria «ser considerada com a element clau per entendre la unitat de l'obra del nostre autor» (Batallé i Rabella, 1978, pàg. 283).

El seu interès per la cartografia es manifestà ja a principi dels anys trenta, en llegir l'obra *La Terre et l'évolution humaine*. A més, en 1932, va descobrir la revista *Zeitschrift*

für Geopolitik –òrgan d'expressió de l'escola alemanya de geopolítica–, que va excitar la seva atracció per aquesta disciplina. El mateix Vicens manifesta: «La Geopolítica desempeña su cometido a través del mapa y del gráfico... Todo fenómeno geopolítico que no tenga una traducción directa sobre el gráfico, o escapa a las leyes de esta ciencia y por consiguiente es un elemento perturbador de la misma, o pierde todo su valor en consideración y en trascendencia efectivas» (Vicens, 1940, pàg. 23).

Així doncs, dos factors poden ser considerats claus per explicar la seva preocupació per la cartografia: la utilitat que atorgava a la geopolítica –de la qual el mapa és un component indissociable– i la seva enorme vocació didàctica.

La cartografia ocupà un lloc primordial en el conjunt de la seva tasca educativa, en considerar-la inseparable de la geografia i de la història. En relació amb la primera, al «Pòrtico» de l'Atlas Iberoamericano de Geografía Mundial, plantejava: «No se puede profundizar en el estudio de la Geografía sin complementarlo con el de otras ciencias... De todas ellas, la Cartografía es el elemento básico. Apoyándose en una buena labor cartográfica, se puede llegar a un conocimiento profundo de todos los aspectos de un continente, un país o una región» (citat per Batallé i Rabella, 1978, pàg. 283). En relació amb la seva vinculació amb la història, al «Pròleg» d'*Història. Primeres lectures* –publicat conjuntament amb E. Bagué, en 1936– aconsellava l'ús de mapes i dels atlas geogràfics i històrics. Anys enrere, durant el curs 1932-33 –quan va exercir de professor en l'Institut-Escola de Barcelona– alumnes seus, com Maria Aurèlia Capmany o Jordi Riba, recorden la seva afeció per dibuixar nombrosos mapes a la pissarra (Muñoz, 1997, pàg. 43-45). La cartografia serà una de les característiques que el farien cèlebre com a professor.

Però serà a partir de la fundació de Teide quan el seu interès per la cartografia en l'àmbit educatiu es desenvoluparà i manifestarà plenament. A nivell significatiu es pot apuntar que en la primera producció editorial van aparèixer una col·lecció de mapes munts. A més de la cartografia recollida als textos educatius, cal remarcar la publicació de l'*Atlas de historia de España* (1944) i de l'*Atlas de historia universal* (1945), que van ser reeditats en nombroses ocasions. Tots dos presenten la mateixa estructura: el cos central és una sèrie de mapes explicatius de diferents moments i períodes de la història; un apèndix en el qual s'expliquen breument cadascun dels mapes, i un segon apèndix, amb quadres sinòptics i sèries dinàmiques. Gran part d'aquests mapes inclouen signes geopolítics. La importància de l'expressió cartogràfica geopolítica en l'àmbit educatiu era subratllada per Vicens en 1950: «*da plasticidad a las ideas y las hace competir directamente al lector en un despliegue de eficacia pedagógica*» (Vicens, 1950, pàg. 78).

Però la importància que atorgà a la cartografia també es manifestà a nivell més purament científic. Al *Primer Congreso Internacional de Pireneístas* (Sant Sebastià, setembre de 1950), va presentar, junt amb Ph. Wolff, la comunicació «Principios de un método para la elaboración de los mapas históricos de un atlas pirenaico», en què exposen consideracions metodològiques sobre l'elaboració dels mapes històrics en general.

L'interès per la geopolítica

Alguns autors consideren Vicens l'únic científic espanyol que en aquells anys va intentar mostrar la categoria científica de la geopolítica tot seguint mètodes empírics (Bosque Maurel et alii, 1984, pàg. 47). El nostre autor va estar especialment preocupat per «*examinar las posibilidades científicas de la geopolítica, así como su proyección ideológica y política*» (Reguera, 1991, pàg. 20), però també s'ha d'assenyalar que «Vicens sempre va estar interessat per tot allò que l'envoltava, i manifestava la seva preocupació per fer comprensibles els esdeveniments històrics i contemporanis perquè els seus coetanis poguessin desenvolupar-se de manera més humana, crítica i conscient» (Villanova, 1995, pàg. 53). En aquesta línia va afirmar que la geopolítica «*es de suma utilidad para la correcta información del ciudadano e imprescindible para todos cuantos intervienen en la orientación exterior e interior de una colectividad humana*» (Vicens, 1950, pàg. 7). Vicens considerava que la geopolítica comportava un gran valor pedagògic mercès, especialment, a les seves tècniques cartogràfiques. En 1940 escriu «*la representación plástica de los hechos históricos fundamentales...[es] base eficiente y primordial de comprensión y enseñanza*» (Vicens, 1940, pàg. 26).

A més dels mapes geopolítics que publicà als textos i atlas educatius, la seva producció geopolítica es plasmà en els volums *España. Geopolítica del Estado y del Imperio* (1940) y *Tratado general de geopolítica* (1950), així com en

els 28 articles que, entre juliol de 1939 i setembre de 1940, publicà al setmanari *Destino*.

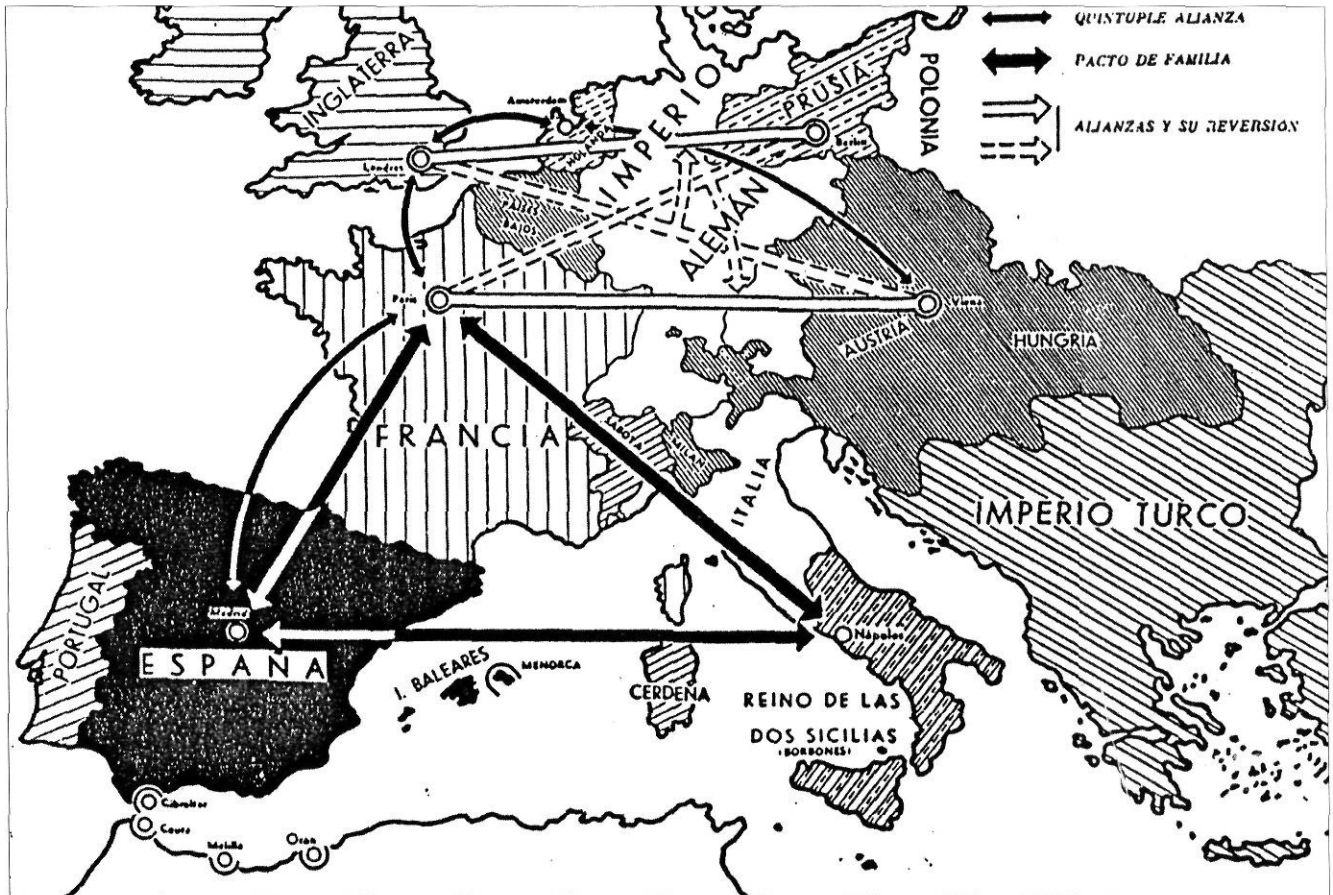
En aquests articles, de caràcter divulgatiu, realitzava comentaris geopolítics sobre diferents zones del planeta afectades per la II Guerra Mundial; denunciava –amb el llenguatge anticomunista propi de l'època– la política «expansionista» de la Unió Soviètica; explicava la política exterior de determinats estats europeus; criticava els intents dels Estats Units per convertir el Carib en un mar nord-americà; etc. Tots els articles –indubtablement subjectes a la fèrria censura del moment– anaven acompanyats de mapes geopolítics.

Però és en els dos volums esmentats on Vicens desenvolupa àmpliament els seus plantejaments en relació amb la geopolítica.

Ambdues obres són molt diferents. La primera és una aplicació dels principis i tècniques cartogràfiques de la geopolítica alemanya en l'anàlisi de la història espanyola sota una òptica marcadament imperialista, ressaltant el valor pedagògic de divulgació de la mateixa disciplina. A la segona, un autèntic «tractat», pretén establir els conceptes, principis i mètodes de la geopolítica, per dotar-la d'un «*cuerpo coherente de doctrina*».

En aquesta segona obra s'inclouen definicions, conceptes i principis que havien estat plasmats, deu anys enrere, de manera molt diferent, quan la geopolítica alemanya se situava en el punt culminant de la seva evolució i ell mateix es trobava «enlluernat» per algunes de les seves idees i les seves tècniques cartogràfiques. Conscient de l'organicisme i del determinisme geogràfic i biològic presents en algunes de les anàlisis que va realitzar deu anys abans, així com de les nefastes interpretacions i manipulacions que de la geopolítica van realitzar els nazis, en 1950 intenta desmarcar-se'n. Per una banda afirma que és evident que el desenvolupament i evolució dels pobles estan configurats, a més a més dels aspectes geogràfics, per situacions econòmiques, socials, polítiques, religioses, tècniques, etc. I per altra, s'esforçarà a subratllar el caràcter científic de la geopolítica allunyat d'imbricacions polítiques i propagandístiques, assenyalant que el seu objectiu és «*comprender, no justificar; hacerlos asequibles [los hechos de ayer y de hoy], por tanto, a una posible ordenación y sistematización, invulnerables a los caprichos de los publicistas extrauniversitarios*» (Vicens, 1950, pàg. 8).

Vicens –que pot ser considerat l'introducció a Espanya dels principis i tècniques cartogràfiques de l'escola alemanya de geopolítica– considerava que la geopolítica compleix la seva comesa a través de la cartografia. La cartografia geopolítica es caracteritza per l'ús de signes geopolítics que presenten una gran «capacitat de suggestió». I és aquesta «capacitat de suggestió» la que els fa fàcilment manipulables. Davant aquest problema proposa «moderació i sever control en l'ús del símbol geopolític i realçar el seu caràcter científic» (Fabre i Villanova, 1997, pàg. 99). En aquesta línia escriu: «*No se trata de impresionar... mediante él al público, sino de hacerlo comprensible por éste... todo signo deberá*

«Espanya en el sistema d'equilibri europeu».

Mapa de l'obra *Espanya. Geopolítica del Estado y del Imperio*, de Jaume Vicens i Vives (Barcelona, 1940).

responder a una real concepción científica y amoldarse a las más claras normas cartográficas en cuanto a situación, dirección, distancia y limitación del símbolo geopolítico» (Vicens, 1950, pàg. 80). En aquest volum realitza tota una sèrie de consideracions al voltant del tema i presenta un complet repertori de signes geopolítics (ob. cit., pàg. 80-85).

Podem concloure tot afirmant que l'obra de l'eminent historiador presenta una preocupació per la geografia més gran de la que es considera habitualment. Aquest interès, que penetra la seva obra històrica, es manifesta netament en la seva tasca editorial, en les aportacions cartogràfiques i en l'atracció que mostra per la geopolítica, malgrat que diversos treballs elaborats per Vicens entre els anys 1939-1940 –els articles sobre geopolítica publicats a *Destino* i el volum *Espanya. Geopolítica del...*– contenen certes afirmacions i consideracions una mica fosques.

José Luis Villanova és professor de Geografia a la UdG

Nota

(1) Per a una informació bibliogràfica detallada sobre les obres de Vicens consulteu GALERA, P. (1965), «Publicaciones de Vicens Vives» en MALUQUER DE MOTES, J. (ed.), *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, vol. I, Barcelona, Universidad de Barcelona, pàg. XIX-XXXV.

Bibliografia

- BATALLÉ, D.; RABELLA i VIVES, J. M. (1978). «La Geografía vista per un historiador». *Revista de Girona*, núm. 84, pàg. 281-287.
- BOSQUE MAUREL, J.; BOSQUE SENDRA, J.; GARCIA BALLESTROS, A. (1984). «Geografía política, geopolítica y geografía militar en España (1940-1983)». *III Coloquio Ibérico de Geografía. Actas, Ponencias y Comunicaciones*. Barcelona, Universidad de Barcelona, pàg. 45-55.
- FABRE, A.; VILLANOVA, J. L. (1997). «Jaume Vicens Vives. 1910-1960». *Geographers. Biobibliographical Studies*, vol. 17, pàg. 92-105.
- MUÑOZ i LLORET, J. M. (1997). *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*. Barcelona, Edicions 62, 419 pàg.
- RAHOLA i D'ESPONA, F. (1985). «Com va començar l'aventura editorial». *L'Avenc*, núm. 83, pàg. 36-39.
- REGUERA RODRÍGUEZ, A. T. (1991). «Fascismo y geopolítica en España». *Geocrítica*, núm. 94 (monogràfic), 63 pàg.
- VICENS VIVES, J. (1940). *Espanya. Geopolítica del Estado y del Imperio*. Barcelona, Yunque, 215 pàg.
- VICENS VIVES, J. (1950). *Tratado general de geopolítica*. Barcelona, Teide, 242 pàg.
- VICENS VIVES, J. (1951). «Lucien Febvre y los Annales». *Destino*, núm. 708, pàg. 14.
- VICENS VIVES, J.; SOBREQUÉS VIDAL, S. (1959). *Espanya geogràfica. Curso de Geografía*. Barcelona, Teide, 242 pàg.
- VILLANOVA, J. L. (1995). «Jaume Vicens Vives i l'estudi de la geopolítica». *Revista de Girona*, núm. 171, pàg. 52-55.